

לא איש אל ויכזב ולא יתנחם

לא איש אל ויכזב וכן אדם ויתנחם ההוא אמר ולא יעשה ודבר ולא יקימנה: (במדבר כג יט).¹

שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך ... וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו: (שמות לב יב, יד).²

במדבר רבה פרשה כג סימן ח³

"כי אתם באים אל הארץ כנען". זהו שאמר הכתוב: "לא איש אל ויכזב, וכן אדם ויתנחם; ההוא אמר ולא יעשה, ודיבר ולא יקימנה" (במדבר כג יט) – לפי שצפה בלעם הרשע, שעתידי אדם אחד להטעות את העולם לומר: שאני אלוה. התחיל צווח ואומר: "לא איש אל ויכזב" – אין איש נעשה אלוה, ואם אומר: שאני אלוה, מכזב, ועתידי להתנחם, ואומר דבר ואינו יכול לעשותו, שנאמר: "ההוא אמר ולא יעשה", ואינו יכול לקיים דבריו, שהוא בן אדם, ועתידי להימחות, לכך נאמר: "לא איש אל ויכזב" – אין איש נעשה אל, ואם אומר – יכזב.⁴ דבר אחר: "לא איש אל ויכזב" – לא איש עושה לאל שיקזב; לא בן עמרם עשה אותו להתנחם, זה שהוא אומר: "הרף ממני ואשמידם" (דברים ט יד), עמד בן עמרם ועשה אותו להתנחם, שנאמר: "וינחם ה' על הרעה" (שמות לב יד).⁵

דבר אחר: "לא איש אל ויכזב" – בטובה; כשהוא אומר להביא טובה על ישראל, אע"פ שדור חיבי, אינו מאחר. וכשהוא אומר להביא רעה, חוזר בו: "ההוא אמר ולא יעשה".⁶ תדע לך, אמר לאברהם: "הבט נא השמימה וספור הכוכבים אם תוכל לספור אותם. ויאמר לו: כה יהיה זרעך" (בראשית טו ה), ועשה כן, שנאמר: "ה' אלהיכם הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב" (דברים א י). אמר לו: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה" (בראשית טו יג), ולא עשו אלא מאתיים ועשר שנים. הוי: "לא איש אל ויכזב" – בטובה, אבל ברעה: "ההוא אמר ולא יעשה". אמר לישראל: "כי אתם לא עמי" (הושע א ט), וחוזר ואמר: "ואמרת ללא עמי: עמי אתה" (הושע ב כה), הוי: "ההוא אמר ולא יעשה". אמר ליצחק: "כי

¹ הקב"ה אינו בשר ודם שמשנה תדיר את דעתו. פסוק זה מזכיר את דברי שמואל לשאול: "וגם נצח ישׂרָאֵל לא ישׂקֵר ולא ינחם כי לא אדם הוא להנחם" (שמואל א טו כט) ודא עקא שמספר פסוקים קודם אומר ה' לשמואל: "נחמתי כי המלכתי את שאול למלך כי שוב מאחרי ואת דברי לא הקים". אז הקב"ה ניחם או לא ניחם? משנה דעתו, אולי בניסיונות מסוימות (כגון אם אדם עושה תשובה או לחילופין אם פרק עול והרשיע מאד), או לעולם לא?

² הרי לנו בפירוש שהקב"ה ניחם. זאת ועוד, מהפסוקים עולה שמשנה יודע שיש אפשרות כזו ופונה לקב"ה שיינחם על כוונתו לפגוע בבני ישראל בעקבות חטא העגל. ואם בהתנחמות על המלכת שאול ועל עונש חטא העגל לא די, הרי לנו ראש וראשון לכל ההתנחמויות, בראשית פרק ו פסוקים ו-ז: "וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו: ויאמר ה' אמתה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים כי נחמתי כי עשיתם". איך נהלים פסוקי התנחמות אלה עם הפסוקים מפרשתנו ובספר שמואל שהקב"ה אינו מתנחם אחר החלטותיו?

³ מדרש במדבר רבה זה אינו בפרשתנו כי אם בפרשת מסעי. מפליא הוא שמועטות הדרשות על ברכות בלעם בכלל ובמדרשי פרשת בלק בפרט. אפילו באסופה מאוחרת כילקוט שמעוני, אין פיתוח רב של הנושא ורוב המדרשים נאמרו אגב נושא אחר כפי שנראה גם כאן. האם הדבר משקף את יחס חז"ל לבלעם, יחס של "לא מדובשך ולא מעוקצך" (רש"י בפרשתנו כב יב בעקבות מדרש תנחומא)? ראה גם דברי ר' אבא בר כהנא בגמרא סנהדרין קה ע"ב: "כולם חזרו לקללה". ראה דברינו [מה טובו אהליך יעקב](#) בפרשה זו.

⁴ כל הקטע הזה, שהוא בברור אנטי נוצרי, חסר במקבילה בתנחומא (פרשת מסעי סימן ז) וגם בהוצאת וילנא של במדבר רבה, אולי מטעמי צנזורה. לא איש אל – אין האל מתגלם בדמות אנוש ואין בן אנוש שיכול לומר שהוא אלוה. ראה מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה פרשה ח: "מי כמוכה באלים ה' - מי כמוך באלו שקורים עצמם אלוהות. פרעה קרא עצמו אלוה ... וכן שנחריב ... וכן נבוכדנצר ... וכן נגיד צור וכו'. וראה גם גמרא חגיגה יד ע"א שראש לכולם הוא נמרוד (ובו מרד אברהם). מדרש זה מתבסס על ה"ל ותוקף את "אותו האיש". מה שיכול ללמד אולי על תקופתו ועולמו של מדרש במדבר רבה.

⁵ גם משה לא גרם לקב"ה לשנות דעתו, רק ניצל פתח שהקב"ה פתח לו, כאשר אמר: "הרף ממני ואשמידם". ראה שמות רבה מד י: "א"ר לוי: כיון שאמר למשה: הרף ממני ואשמידם ואמחה את שמם, שפתח לו פתח שיבקש עליהן רחמים, הוי: ולא דבר ה' למחות את שם ישראל. ור' תנחומא אמר: כיון שא"ל (שמות לב) ואעשה אותך לגוי גדול, הוי ולא דבר ה' למחות את שם ישראל, למה? שמשה מישראל הוא". ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם – וכי משה היה תופש בהקב"ה שהוא אומר: הניחה לי? אלא למה הדבר דומה? למלך שכעס על בנו והכניסו לקיטון ומתחיל לבקש להכותו והיה המלך מצעק מן הקיטון: הניחה לי שאכנו, והיה פדגוג עומד בחוץ. אמר הפדגוג: המלך ובנו לפנים בקיטון, למה הוא אומר הניחה לי? אלא מפני שהמלך מבקש שאלך ואפייסנו על בנו, לכן הוא מצעק הניחה לי. כך אמר הקב"ה למשה: ועתה הניחה לי. אמר משה: מפני שהקב"ה רוצה שאפייס על ישראל, לפיכך הוא אומר ועתה הניחה לי, מיד התחיל לבקש עליהם רחמים הוי ויחל משה את פני ה' אלהיו". בקטע הסמוך נראה את הדעה שיש שינוי דעה, יש התנחמות, לפחות לטובה. אבל הקטע הזה אולי מושפע עוד מהקטע הקודם, האנטי נוצרי, הנלחם בדעה שאיש יכול להיות אל – גם לא משה שבאחרית ימיו זכה לכינוי איש האלהים (ראה דברינו [משה איש האלהים](#) בפרשת וזאת הברכה). לכן אולי הוא ממעט גם בדמותו של משה ומדגיש שלא הוא שגרם לקב"ה להימלך בדעתו. מדרשים רבים יש לנו שהקב"ה גוזר והצדיק מבטל וכיוצא באלו (על הפסוק: "ותגזר אומר ויקום לך"). אבל לא כאן.

⁶ הדרשן משנה את פיסוק הפסוק. בלעם אומר בסימן שאלה: "ההוא אמר ולא יעשה? דיבר ולא יקימנה?". בא הדרשן ומעקר את סימן השאלה: "ההוא אמר ולא יעשה"! יש מקרים שאכן הקב"ה אמר אבל לא עשה בסופו של דבר. דיבר ולא הקים את דברו. מתי? כאשר האמירה או הדיבור היו לרעה. ובפרט לעם ישראל כפי שנראה להלן.

לך ולורעדך אתן את כל הארצות האל" (בראשית כו ג), ולא חזר בו, שנאמר: "כי אתם באים אל ארץ כנען" – והכניסם לארץ.⁷

מדרש תנחומא (בובר) פרשת בלק סימן כא

"לא איש אל ויכזב" (במדבר כג יט), אינו כבשר ודם. בשר ודם קונה אוהבים, מצא אחרים יפים מהם, כופר בראשונים. והוא אינו כן, אי אפשר לו לכזב בשבועת אבות הראשונים. "ההוא אמר ולא יעשה" (שם כג), כשהוא אומר להביא עליהם רעות. שאם עשו תשובה מבטלן. אתה מוצא כתיב זובח לאלהים יחרם (שמות כב יט), ועשו את העגל, לא היו ראויין לכליה, והייתי סבור לקללן ולהכחידן, ומעט עשו תשובה וביטל: "וינחם ה' על הרעה" (שמות לב יד).⁸

דברים רבה (ליברמן) פרשת דברים ד"ה יג. ד"א ה'

"לעולם ה' דברך נצב בשמים" (תהלים קיט פט) - מהו נצב בשמים? אין אתה אדם, שאומר דבר ומבטלו, אלא כל דבר שאתה אומר הוא מתקיים, שנאמר: "אמרות ה' אמרות טהורות" (תהלים יב ז).⁹ מלך בשר ודם אומר לעשות דבר ואינו עושה. נכנס למדינה והן מקלסין אותו והוא אומר להם: אני בונה לכם דימוסיות ומרחצאות ועושה לכם בסילקי. בלילה ישן ולא עמד. היכן הוא והיכן דבריו? אבל הקב"ה אינו כן, "וה' אלהים צבאות הוא אלהים חיים ומלך עולם" (ירמיה י ט), לכך אמר: "לעולם ה' דברך נצב בשמים". אבל בלעם אמר: "לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם" (במדבר כג יט), בטובה, אם אמר להביא טובה הוא מקיים, אמר שהוא מכניס את ישראל לארץ ונותנה להם, ונתנה להם. אבל כשהוא אומר להביא רעה חוזר בו. מהו אומר למשה בשעה שעשו ישראל אותו מעשה? "הרף ממני ואשמידם" (דברים ט יד), לא עשה להם כן, אלא חזר בו מן הרעה, שנאמר: "וינחם ה' על הרעה".¹⁰

בראשית רבה פרשה נג סימן ד"א

ר' שמואל בר נחמן פתח: "לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם" (במדבר כג) – אמר ר' שמואל: הפסוק הזה לא ראשו סופו ולא סופו ראשו: "לא איש אל ויכזב וגו'", "ההוא אמר ולא יעשה ודבר לא יקימנה".¹² אלא, בשעה

⁷ וכן הוא בתנחומא בפרשת מסעי סימן ז בשינויי לשון קלים, ובלי החלק הראשון האנטי נוצרי. יש פה ערבוב של שני מוטיבים. האחד, שיש הבדל בין נחמה לטובה ולרעה, כדברי המדרשים במקומות רבים: "כשאומר דבר אינו חוזר בו ואינו מתנחם אלא על הרעה, אבל על הטובה אינו מתנחם". והמוטיב השני, שכשזה מדובר בעם ישראל, כללי המשחק שונים כי כל גזירה לרעה עומדת מול ההבטחה הראשונה לאבות, מול הברית הראשונה, ועל זה אין הקב"ה מתחרט ומתנחם וממילא, כשהוא נחם על הרעה, הוא בסה"כ חוזר להבטחה הראשונה שממנה אין להתנחם לעולם. ולעצם ההבטחה ליצחק (שים לב, ליצחק! לא לאברהם או ליעקב, ראה דברינו [יצחק אבינו](#) בפרשת תולדות), מה הייתה ההווה אמניא שהקב"ה לא יקיים את ההבטחה לאבות? מה החידוש "שלא חזר בו"? נראה שהדברים קשורים לירידה הנוראה של בני ישראל במצרים עליה עמדנו במספר מקומות ובפרט בדברינו [משכו וקחו לבם](#) בפרשת בא, שעוד רגע ועם ישראל אבד מהעולם וברית האבות פקעה.

⁸ אמרנו שאין הרבה מדרשים על ברכת בלעם בפרשתנו, הנה אחד בכל זאת. כאן הדגש הוא לאומי ביותר. אולי ניתן אפילו לחבר מדרש זה עם החלק הראשון של במדבר רבה לעיל, המתווכח עם הנוצרים, כשהוא מדבר על אוהבים אחרים יפים יותר. ראה גם מדרש תנאים לדברים פרק לב פסוק א: "אמרה כנסת ישראל לפני מי שאמר והיה העולם ב"ה: כבר כתבתי (ירמיהו ג א) לאמר הן ישלח איש אשתו והלכה והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד! אמר לה: כלום כתבתי אלא איש והלא כתוב (במדבר כג יט) לא איש אל ויכזב כי אל אנכי ולא איש (הושע יא ט)". על איש ואשה חלים הדינים שאי אפשר להם לחזור ולהינשא אחרי שהאשה נשאה לאיש אחר, אבל לא על הברית בין הקב"ה, שאיננו איש, ובין כנסת ישראל. השימוש בפסוק שלנו חורג כאן בהרבה ממשטו ומשואל לנושא אחר לגמרי, "ניתוק הברית", עליו כבר זכינו לדרוש בו בדברינו [עבד שמכרו רבו](#) בתשעה באב. ראה יחזקאל כ לב והמדרשים עליו.

⁹ ראה דברינו [אמרות טהורות](#) בפרשת אמור.

¹⁰ מדרש זה ממשיך את הקו של ההבחנה בין נחמה על הטובה ונחמה על הרעה, אבל נותן את מלוא הקרדיט על כך לבלעם! פסוק מפורש הוא בתורה שה' נחם על הרעה אשר בקש לעשות לעמו, דברי הנביאים מלאים כולם בקריאה לעם לשוב בתשובה כי ה' מבקש להינחם על הרעה שגזר עליהם. ראה ירמיהו כו ג, שם יג, ירמיהו מב י, יואל ב יג, עמוס ז ג ו וכמובן ספר יונה ג י: "וַיִּרְאֵה הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדְּרָכָם הָרְעָה וַיִּנְחַם הָאֱלֹהִים עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דָּבַר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה", מעשה שהכעיס מאד את יונה אשר אומר: "הֲלוֹא זֶה דְּבָרִי עַד הַיּוֹתֵי עַל אֲדָמְתִי עַל כֵּן קִדְמְתִי לְבָרַח תִּרְשִׁישָׁה כִּי יִדְעִיתִי כִּי אַתָּה אֵל חַנוּן וְרַחוּם אַרְךָ אַפִּים וְרַב חֶסֶד וְנָחֵם עַל הָרָעָה". אבל המדרש נותן את זכות הראשונים לבלעם בפרשתנו! ואגב, שוב המדרש מערבב את שני המוטיבים שציינו לעיל, אבל מדברי הנביאים שהבאנו, בפרט מספר יונה, אפשר ללמוד שהקב"ה מתנחם על הרעה, גם לאומות העולם. משמע, אין זה בגלל ברית האבות או איזושהי הבטחה קדומה, אלא במהות הדבר עצמו: הקב"ה מתנחם לטובה ולא לרעה, הקב"ה מתנחם על הרעה ולא על הטובה. וכבר עמדנו על כך שזהו בדיוק כוחו של מלך שהוא יכול להימלך בדעתו, אין מעליו סמכות שאליה הוא חייב לדווח.

¹¹ גם מדרש זה איננו ישירות על פרשתנו ועניינו הוא קיום ההבטחה לאברהם ושרה. הוא דורש את הפסוק בבראשית כא א: "וה' פקד את שרה" וכן הפסוק בתהלים קיט: "לעולם ה' דברך נצב בשמים" שכבר ראינו בדברים רבה לעיל.

¹² ראה הערה 6 לעיל.

שהקב"ה גוזר להביא טובה לעולם, "לא איש אל ויכזב"; ובשעה שהוא גוזר להביא רעה, "ההוא אמר ולא יעשה"¹³.

מדרש תנחומא (בובר) פרשת דברים - הוספה סימן ב

"אלה הדברים אשר דבר משה" זה שהוא אומר: "מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון" (משלי כח כג). "מוכיח אדם" - זה משה, שהוכיח את ישראל, "אחרי חן ימצא" - שמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם,¹⁴ שנאמר: "אם נא מצאתי חן בעיניך ה' " (שמות לד ט) "ממחליק לשון" - זה בלעם, שהיה אומר לישראל: "מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל" (במדבר כד ה).¹⁵ למה היו דומין? לבן מלך שהיו לו שני פדגוגין, אחד אוהב ואחד שונא. זה שהיה אוהב היה מזהירו ואומר: בני היזהר בעצמך שלא תעשה עבירה, שאביך דין ואם שומע שעברת עבירה אע"פ שהוא אביך, אינו נושא לך פנים. והאחד שהיה שונא אותו, אמר לו: מה אתה מיצר? אביך מלך, עשה כל תאוותך, ואל תתיירא משום בריה, כי אביך אינו מקפיד עליך. כך, הבן אלו ישראל, השני פדגוגין הם משה ובלעם. משה היה אוהבם ואמר להם: "הישמרו לכם פן יפתה לבבכם... וחרה אף ה' בכם" (דברים יא טז יז). למה? שהוא דין, שנאמר: "וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים" (דברים ד לט). אבל בלעם היה אומר: אל תיראו, בניו אתם, עשו כל מה שאתם מבקשים, ואינו מקפיד עליכם. לכל האומות עושה כל מה שגוזר עליכם,¹⁶ למה? "לא איש אל ויכזב" (במדבר כג יט). אבל בכם: "ההוא אמר ולא יעשה ודבר ולא יקימנה" (שם).¹⁷ לכך צווח שלמה ואומר: "נאמנים פצעי אוהב" (משלי כז ו) - זה משה, "ונעתרות נשיקות שונא" (שם) - זה בלעם, לכך: אלה הדברים.¹⁸

בראשית רבה פרשה כז סימן ד¹⁹

"וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ" (בראשית ו ו) - רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אמר: תְּנַהוּת היתה לפני שבראתי אותו מלמטה.²⁰ שאילו בראתי אותו מלמעלה, לא היה מורד בי. רבי נחמיה אמר: מתנחם אני שבראתי אותו מלמטה, שאילו בראתי אותו מלמעלה, כשם שהמריד בי את התחתונים, כך היה ממריד בי את העליונים.²¹

¹³ דרשתו של ר' שמואל בן נחמן איננה כמובן עפ"י פשט הפסוק ומטרתה, כך נראה, לקבע את רעיון ההפרדה בין נחמה על הרעה ובין נחמה לטובה, בשני חלקי הפסוק, כאסמכתא שקל לזכור. שוב, הקרדיט כולו לבלעם. עוד על הנחמה לטובה, בפרט לעם ישראל, ראה גם הלשון המיוחדת במדרש ספרי דאגדתא על אסתר - מדרש פנים אחרים (בובר) נוסח ב פרשה ה: "אני למוד להיות אומר לך ולא אעשה לך, ומוכר אותך וחוזר בי, שכן הוא אומר: ההוא אמר ולא יעשה ודיבר ולא יקימנו (במדבר כג יט)".

¹⁴ ראה מקראות גדולות, רש"י, רס"ג, מצודות ואחרים, וכן דעת מקרא שהתקשו בפשט הפסוק. ונראה שהמדרש דווקא מציע פירוש שהוא על גבול הפשט: מי שמוכיח אדם, אחרי התוכחה, בסופו של דבר, ימצא חן בעיניו, שהמוכח יראה בערך התוכחה שבאה מרצון כן ודאגה לחבר. לא כן הוא במחליק לשון שתחילתו דברים נעימים וסופו שהמוחלק (המוחנף) מבין שהם דברי כזב וחסרי תועלת.

¹⁵ ראה שוב דברינו [מה טובו אהליך יעקב](#) בפרשה זו. ושם הרחבנו בייחודיות של ברכה זו שאף פעם לא הפכה לקללה (ראה הערה 3 לעיל). ומדרש זה לא אוהב אולי גם ברכה זו, אבל עיקר הדרשה היא להלן בפסוק שלנו: "לא איש אל ויכזב".

¹⁶ נראה שצ"ל עליהם.

¹⁷ כמשפט חייו כדרשתו של שמואל בן נחמן בבראשית רבה לעיל.

¹⁸ מדרשים רבים יש לנו על דברי התוכחה של משה בתחילת ספר דברים, על עדיפות התוכחה הנאמנה מהחיבוק המזויף, על השוואת תוכחתו של מה עם ברכתו של בלעם. ראה למשל דברים רבה א ד: "ראויות היו התוכחות לומר מפי בלעם והברכות מפי משה... אמר הקב"ה: יוכיח משה שאוהבן ויברכן בלעם ששונאן, כדי שיתבררו הברכות והתוכחות ביד ישראל". ראה דברינו [תוכחת אוהב](#) בפרשת דברים. אבל נראה שמדרש זה מגדיל לעשות בכך שהוא נבנה כקומה שנייה על המדרשים הקודמים ובונה מדרש ע"ג מדרש. עכשיו שאנו יודעים, מהמדרשים הקודמים שהקב"ה ניחם על דברים שגזר על ישראל, בוודאי דברים לרעה, בוא נשים דברים אלה בפי בלעם ונכפיש אותו מכיוון מפתיע וחדש. רשע כזה היה בלעם עד שהסית את עם ישראל לבנות על כך שהקב"ה מוחל להם וניחם על הרעה. לכו תחטאו, אומר בלעם, ותעשו מה שלבכם חפץ, הרי יש לכם אבא בשמים שאוהב אתכם! נראה שבמדרש זה חבויים מוטיבים תרבותיים-היסטוריים שלא עמדנו עד סופם והמאיר עינינו ומרחיב לבנו בפרשנות מדרש זה, ימהר ויחיש דבריו וישמחנו עד מאד.

¹⁹ מדברי הפתיחה שלנו נראה כאילו אנחנו עומדים לכסות את כל הנושא הרחב של התנחמות הקב"ה, דרך כל הפסוקים שהבאנו שם מפרשתנו, ספר שמואל, ספרי בראשית ושמות. אך קצרה יריעת מקום וזמן, ובסוף לא עלתה בידינו אלא מדרשים על הפסוק שלנו: "לא איש אל ויכזב", כולל הסחיפה שוב להשוואת דמותו של משה מול בלעם. נביא אם כך רק מדרש "קטן" אחד המייצג את המוטיב הנגדי שהקב"ה כן מתנחם וגם לרעה; במבול, מיד בסוף פרשת בראשית. ובעזרת ה' נרחיב בנושא זה באחת מפרשיות בראשית הבאות עלינו לטובה.

²⁰ ראה את השימוש במונח תְּנַהוּת גם בהקשר עם ההתנחמות הבולטת השנייה, זו של המלכת שאול, בלשון ספרי דברים פסקא שכו: "כי ידן ה' עמו - כשהקב"ה דן את האומות שמחה היא לפניו... וכשהקב"ה דן את ישראל, כביכול תהות היא לפניו, שנאמר: ועל עבדיו יתנחם ואין נחמה אלא תהות, שנאמר: כי נחמת כי עשיתם ואומר: נחמת כי המלכתי את שאול למלך".

²¹ כאן יש לנו פירוש חדש ומפתיע. "יתנחם" במשמעות חיובית של מי שמצא נחמה! הקב"ה מתנחם, מוצא ניחומים, בכך שברא את האדם מהארץ (מהאדמה) ולא מהעולמות העליונים.

אמר ר' אִיבו: תְּנִיחוֹת הִיתָה לְפָנַי שְׁבֵרֵאתִי בּו יֵצֵר הָרַע, שְׁאִילוּלֵי לֹא בֵרֵאתִי בּו יֵצֵר הָרַע, לֹא הִיָּה מוֹרֵד בִּי. אִמֵר רַבִּי לׁוֹי: מֵתִנְחָם אֲנִי שְׁעִשִׁיתִי אוֹתוֹ וְנִיתָן בְּאַרְץ.²²

"וּיִתְעַצֵּב אֶל לְבוֹ" - אִמֵר רַבִּי בְרַכְיָה מִשַׁל לְמֶלֶךְ שֶׁבִנָּה פִלְטִין עֵיִי אֲדַרְיִכֵל, רֵאָה אוֹתָהּ וְלֹא עֵרְבָה לּוֹ. עַל מִי יֵשׁ לּוֹ לְהִתְכַעֵס, לֹא עַל אֲדַרְיִכֵל? כֵּךְ: "וּיִתְעַצֵּב אֶל לְבוֹ". אִמֵר ר' אִסִּי: מִשַׁל לֶשֶׁר שְׁעֵשָׂה סְחוּרָה עַל יַדֵי סְרָסוֹר וְהַפְסִיד. עַל מִי יֵשׁ לּוֹ לְהִתְרַעֵם, לֹא עַל הַסְרָסוֹר? כֵּךְ: "וּיִתְעַצֵּב אֶל לְבוֹ".²³

שבת שלום מחלקי המים

²² אפשר היה להמשיך את הדרשה לעיל שיש נחמה בכך שיצר האדם הוא שמחטיא את האדם, אבל ר' איבו מחזיר אותנו ל"ויתנחם" במשמעות הפשוטה של חרטה ומחשבה שנייה. תְּנִיחוֹת או תְּהוֹת הם מלשון תהייה. ועדיין, אין הקב"ה תוהה על עצם בריאת האדם, אלא על נטיעת יצר הרע בו (ראה המדרשים על "וייצר את האדם", למה כתב עם שני יו"דין). בכך אולי מדרש זה דומה בכל זאת לדרשת ר' נחמיה הקודמת. והרוצים לפלפל ולהעמיק ולקשר את התְּנִיחוֹת או תְּהוֹת עם התוהו שלפני בריאת העולם, מוזמנים לעשות זאת על חשבונם.

²³ ובהמשך המדרש שם הוויכוח בין אפיקורס אחד ורבי יהושע בן קרחה אם הקב"ה רואה או לא רואה את הנולד. ועל משל זה של המלך והאדריכל, או השר והסרסור, כבר כתב רמב"ן בפירושו לפסוק זה בבראשית ו' ו: "ובבראשית רבה בזה ענין נכבד במשל שהביאו מהסרסור והאדריכל והוא סוד גדול לא ניתן להיכתב" (אבל רמב"ן מגלה שם טפח מהסוד כשהוא מוסיף ואומר: "והיודע יתבונן למה אמר בכאן שם המיוחד (שם הווייה) ובכל הפרשה וענין המבול שם אלהים", ראה שם). ורש"י מסביר את כל העניין בפשטות לכאורה כשהוא מפרש שם: "נהפכה מחשבתו של מקום ממידת רחמים למידת הדין, עלה במחשבה לפניו מה לעשות באדם שעשה בארץ, וכן כל לשון ניחום שבמקרא לשון נמלך מה לעשות (במדבר כג יט) ובן אדם ויתנחם, (דברים לב לו) ועל עבדיו יתנחם, (שמות לב יד) וינחם ה' על הרעה, (שמואל א טו יא) נחמתי כי המלכתי, כולם לשון מחשבה אחרת הם". רש"י לא רואה כאן שום בעיה או סתירה מול הפסוקים של פרשתנו וספר שמואל, ראה הערה 1 לעיל. ועל כל זה כבר זכינו לחזור ולהרחיב בדברינו וינחם ה' כי עשה את האדם בפרשת בראשית.